

AZ ERDÉLYI HIVATÁSOS SZÍNJÁTSZÁS CENTENÁRIUMI
EMLÉKKÖNYVE –
SZÍNHÁZ ÉS FÉNYKÉPEZÉS A 19. SZÁZAD VÉGI KOLOZSVÁRON

REZÜMÉ

Az erdélyi hivatásos színjátszás 1892-es centenáriumának egyik összegző, lezáró (és nem utolsósorban megvásárolható) produktuma az 1893-ban gazdag képanyaggal kiadott, Hegyesy Vilmos által szerkesztett *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kiadvány. A kötet a színjátszás és színház történetét áttekintő tanulmányok, valamint az ünnep szervezését és egyes mozzanatait összefoglaló írások mellett gazdag képanyagot tartalmaz. Tanulmányomban a vizuális anyagot vizsgálom meg szorosabban, reflektálva a képek és szövegek párbeszédére, illetve arra a sajátos ünnepi idősíkra is, amelyben a diszkurzív szinten túl vizálisan egymás mellé kerülnek a kolozsvári színjátszás 1792-es és 1892-es támogatói és színészei.

KULCSSZAVAK: 19. századi színház, erdélyi színjátszás, centenárium, fényképezés, emlékkönyv

ABSTRACT

The Centenary Album of Professional Hungarian Acting in Transylvania Theatre and Photography in 19th-century Kolozsvár

The centenary commemoration of the beginnings of professional Hungarian acting in Transylvania – organized in the theatre of Kolozsvár in 1892 – concluded with a physical, collectible product: a memorial album that included not only studies about the past and present of the theatre together with the details of the festivities, but ample and impressive visual material as well. The paper focuses on these photographs, reflecting on the dialogue between text and image, and on the very specific perception of time during the celebrations: apart from the discursive level, the past and present of Transylvanian acting, 1792 and 1892, appear also visually next to each other on the photographs.

KEYWORDS: 19th century theatre, Transylvanian theatre, centenary, photography

Előzmények: Veress Ferenc és a Fényképészeti Lapok

A kolozsvári színház és a kolozsvári fényképezés érdekesen fonódik össze Mikó Imre gróf, színházpártoló mecénás, az 1870-es években a színházat vezető bizottság elnöke, amatőr fényképész, és Veress Ferenc fotográfus által. Az 1832. szeptember 1-én Kolozsváron született Veress aranyművesnek tanult Nagyenyeden. Itt ismerkedett meg Zeyk Miklóssal – aki az 1840-es évek elején Erdélyben az elsők közé tartozott, akik a dagerrotípiát tanulmányozták – és fotókörevel, de az amatőr fényképész Kornis Zsigmonddal is Enyeden kötött barátságot. Veress pályája elején, az 1850-es években, több amatőr fényképész arisztokrata segítette: Kornis korai halála után báró Apor Károly segítségével Veress új mecénásra talált Mikó Imre gróf személyében,¹ akit fotózni tanított. Veress 1853-ban elsőként nyitott műtermet Kolozsváron. Mikó, aki a kolozsvári színház alapvagyona gyarapítására keresett megfelelő módokat, szövetkezett vele: a gróf közbenjárására Veress Erdély arisztokráciájának jelentős részét lefotózta, a képeket albumokba rendezte, majd az ezek eladásából származó bevételek nagyobbik részét a színháznak adományozta, a maradékból külföldi tanulmányútra ment.² Kincses Károly Veressről szóló könyvében³ közölt egy csodálatos műgonddal elkészített kollázst – az ő forrásmegjelölése szerint az Országos Színháztörténeti Múzeumban őrzik –, szerényen (és autográf kézirattal a kép alján) *Kolozsvári arcképek az 1850-es évekből* címmel. A tablón, „mely az akkori fotográfia egyik csúcsteljesítménye, 17 sorban, 32 oszlopban 391 személy arc- vagy mellképe látható. Az ilyen montázsok úgy készültek, hogy a vizit- vagy kabinet-méretű negatívokról másolatokat gyártottak. Ezután megtervezték a tabló méretét, szerkezetét, majd a képeken körülvágták a fejeket, arcokat, itt-

¹ KINCSES Károly, *Levétel Veressnél, Kolozsvárt*, Magyar Fotográfiai Múzeum – VIPress, Kecskemét–Budapest, 1993, 31–32.

² Uo., 34–35.

³ Veress életművének szisztematikus feldolgozása még várat magára, Kincses Károly hivatkozott monográfiáján kívül rövidebb publikációk születtek róla, legfrissebb ezek közül Újváry Dorottya kutatása, amely elsősorban a fotográfus Erdély- és Kolozsvár-képeire fókuszál. Dorottya ÚJVÁRY, *Ferenc Veress, one of the Pioneers of Photography in Transylvania*, *Uncommon Culture* 5(2014), No. 9/10, 142–147. A Fényképészeti Lapokról és a kolozsvári fotós életről itt írt: ÚJVÁRY Dorottya, *Amatőrök és fényképészmozgalmak Kolozsváron – a kezdetektől a 20. század közepéig*, *Me.dok* 11 (2016)/1, 57–69.

ott néhány vállalat, nyakat is rajta hagytak.”⁴ A kép közepén Sikó Miklós festő portréja látható, felette balra Mikó Imre, a tabló jobb felső sarkában pedig kolozsvári színészeket látunk, többek közt Egressy Gábor, Prielle Kornélia, Szerdahelyi Kálmán, Komáromi Alajos, Feleki Miklós, Pergő Celesztin és Gyulai Ferenc képét.⁵ Veress volt az, aki 1870-ben, a kolozsvári színház megnyitásának 50. jubileumára érkező Jókait új parókájában lefotózta. Néhány évvel később Fényképészeti Lapok címmel szaklapot indított Kolozsváron, melyet önerőből tartott fenn 1882 és 1889 között, amikor támogatás hiányában úgy döntött, hogy nem folytatja tovább.

A havonta megjelenő szakfolyóirat fő profilját és irányait az 1882 januárjában megjelent első szám beköszöntőjében határozta meg a szerkesztőség, találó felütés után:

[é]lpen olyan félve nyúltunk a tollhoz, midőn fölhívásunkat megírni akartuk, mint a fényképész apparátusához, midőn ködös és borús időben jó képet akar készíteni. Ez fél attól, hogy munkája kárba vész, mi pedig tartottunk, hogy törekvésünk támogatást, fölkarolást nem fog nyerni.⁶

A bemutatkozó írás hangsúlyozta, hogy

ezelőtt 8–10 évvel már egy budapesti s még ma is élő fényképész szintén meg akart indítani egy szakközlönyt; ki is adta az első számot, de többet nem látunk. Ennek a lapnak születésére és halálára vonatkozó körülmények latolgatása nem tartozik ide, (a krónika pedig hallgat arról, hogy mi lett az előfizetési pénzekkel) csakis azért hoztuk föl, mert többen úgy tekinték vállalatunkat, mint az első lépést. Annyi azonban tény, hogy ennek kora halála nagyon sokat elriasztott a mi vállalatunktól is.⁷

Veressék itt az 1871-ben létrejött Magyar Fényképészek Egyletére utalnak, a Goszleth István és Ketskeméthy Mihály által kezdeményezett első magyar fényképészegyesületre – melynek alapítói tagjai között volt Veress is. Az Egylet kiadott egy magyar és német kétnyelvű szakfolyóiratot, ugyancsak Fényképészeti Lapok címmel, amely azonban csupán két számot ért meg, és 1872 áprilisában megszűnt, ahogyan nem sokra rá az egyesület is.⁸ Egy évtizeddel később Veress egyik fő célja volt a hazai

⁴ KINCSES, *Levételgett ..., i. m.*, 34.

⁵ Uo. XXI.

⁶ Fényképészeti Lapok 1(1882)/1, 1.

⁷ Uo.

⁸ KINCSES, *Levételgett..., i. m.*, 58.

fényképészek országos egyesületének létrehozása „eszmecseré útján”, tehát egyfajta – akár virtuális, a lapon keresztül megvalósuló – szakmai közösség kialakítása.⁹ Ezen túl a célkitűzések közé tartozott a fényképészet új vívmányainak követése és közreadása, különböző technikákkal való kísérletezés, valamint az olyan hazai gyárak, iparok és intézetek előtérbe helyezése külföldi versenytársaikkal szemben, melyek fényképezéshez szükséges anyagokat árulnak, illetve egy szakiskola tervezete is.¹⁰

Bár a szaklap fő profilja a fotózás, fotótechnika volt, olyan érdekes kérdéseket is érintett, mint a szerzői jogi törvényjavaslat, majd törvény fényképezésre vonatkozó részei,¹¹ de többször előkerült a színház, színházi fotózás, színház és fotózás kapcsolata is. „A színházaktól is tanultunk s vettünk át egyetmást, úgy hogy ma nagyobb szerű műtermek egészen színpadiasan vannak decorálva”, írta 1883-ban az Abrudi (ál)nevű szerző.¹² Budapesti tudósítójuk arról értesít 1883-ban, hogy Jókai *Arany ember* című színművének szereplőiről a Nemzeti Színház fényképet készítettett, újévi meglepetésül a szerzőnek.¹³ Túlnyomó többségben azonban technikai kérdésekről, új módszerekről, kémiai eljárásokról értekeznek a lap, de a beállítás kérdésével többször is foglalkozik, és – nem is annyira meglepő módon a D. D. álnevű szerző szerint:

[a] társadalom egyik osztályának tagjai, a színészek és színésznők, nagyon megkönnyítik a fényképész állítását s a róluk készített képek a legtöbb esetben igen szépen szoktak sikerülni. Ennek azonban nagyon természetes oka van. Mert míg ugyanis mi közönséges emberek sohasem vagy csak nagyon ritkán szoktunk olyan kritikának kitéve lenni, melyben állásunk és testünk mozdulatai alkotják a bírálat tárgyát: addig a színészeknek ez mindennapi foglalkozásuk. Mi izgatottan s néha heves szívdobogás között állunk vagy ülünk az apparátus előtt; ünnepies, komoly s gyakran erőltetett, merev és fanyar kifejezést mutatunk arcunkon, mert e szerfölött szokatlan s ritkán előforduló helyzetbe nem tudjuk beleélni magunkat. A színészeknél pedig az ilyen plastikai állás nagyon megszokott valami, föl sem veszik a fontos pillanatot, hanem egész nyugodtan váltanak komoly vagy derült arcot, mintha

⁹ Fényképészeti Lapok 1(1882)/1, 3.

¹⁰ *Uo.*, 4.

¹¹ Fényképészeti Lapok 1(1882)/12, 212; 2(1883)/1, 14–15; 4(1885)/2, 38–39.

¹² Fényképészeti Lapok 2(1883)/2, 30.

¹³ Fényképészeti Lapok 4(1885)/1, 18.

csak elemükben, a színpadon volnának, hol a közönség szeme függ alakjukon.¹⁴

Kincses Károly *A színház, a fénykép. A 200 éves magyar színjátszás és a 151 éves magyar fotográfia közös történetéből* című könyvében vázolja a színházi fényképezés kezdeteit és speciális jellegét.¹⁵ A színészportrék a reformkortól kezdődően a különböző sokszorosítható technikáknak (litográfiának, metszetnek) hála egyre inkább elterjedtek, a dagerrotíp kamera pedig újabb fordulatot jelentett. Kincses megemlíti Egressy Gábort, aki Párizsból hozott magának ilyen gépet, hogy megörökítse magát különböző szerepeiben (és bizonyos források szerint Petőfit is – azaz ő lenne a Petőfi-dagerrotípija készítője).¹⁶ Szalisznyó Lilla nemrég részletes elemzéssel követte végig ennek az állításnak a szakirodalomban való megjelenését és rögzülését, annak ellenére, hogy egyelőre nincsenek olyan források, amelyek ezt alátámasztanák – sem azt, hogy a színész Párizsban vásárolt volna kamerát, sem azt, hogy ő készítette volna a Petőfi-portrét. Szentmártoni Szabó Géza állította fel ezt a hipotézist Egressy fiának, Ákosnak a visszaemlékezései alapján, amit aztán átvettek a fotótörténészek, köztük Kincses is.¹⁷

Azonban a színészek valóban felhasználták színházi célokra a fotográfiát. Az erre a pályára készülő Rakodczay Pál az 1880-as évek közepén betért egy fővárosi fényképészhez, ahol harminc képet készíttetett harminc különböző lelkiállapotot tükröző arcáról. Ezek egy részét Bódis Mária közölte a *Színház* című folyóiratban 1997-ben.¹⁸

A dagerrotípiákat követően Kincses szerint a döntő fordulatot a vizitkártya hozta, vagyis a „látogatójegy méretű (6×10 cm) kartonra kasírozott albumin kép, verzóján leggyakrabban a fényképész nevével, műtermének címével”. Egyrészt alkalmas volt tömeges sokszorosításra – „[e]gy jobban prosperáló hazai fényképésműterem az addigi néhány száz dagerrotípiia helyett akár tíz-húszezer vizitkártya méretű képet is forgalmazott egy év

¹⁴ D. D., *Fényképészeti tapasztalatok, I. A színészek fényképei*, Fényképészeti Lapok 1(1882)/9, 143.

¹⁵ KINCSES Károly, *A színház, a fénykép. A 200 éves magyar színjátszás és a 151 éves magyar fotográfia közös történetéből*, Magyar Színházi Intézet – Országos Színház-történeti Múzeum, Budapest, 1990, 5.

¹⁶ Uo., 6.

¹⁷ SZALISZNYÓ Lilla, *A Petőfi-dagerrotípija és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források*, Irodalomismeret 2018/4, 35–61.

¹⁸ BÓDIS Mária, *Mimikai tanulmányok*, Színház 30(1997)/2, 41–43. Köszönöm Szalisznyó Lillának, hogy felhívta rá a figyelmem.

alatt” –, másrészt „a gyűjthető tárgyak rangjára emelte a fényképeket”,¹⁹ így ezek bekerültek az otthonokba, családi albumokba. Ugyanekkor már arra is volt példa, hogy a színházi ügynökségek egy-egy szerződés vagy betöltendő szerepkör meghirdetésekor arcképet kértek a jelentkező színészekről.²⁰

A Fényképészeti Lapok Abrudi álnevű szerzője egyik cikkében megjegyezte, hogy a „színházaktól is tanultunk s vettünk át egyetmást, úgy hogy ma nagyobb szerű műtermek egészen színpadiasan vannak decorálva”.²¹ Ez talán nem független attól, hogy amikor egy-egy színház le akart fotografálni egy színpadi jelenetet, jelmezzel, díszlettel, rendezővel vonult át a műterembe, ahol elsőként – ahogy Kincses felhívja rá a figyelmet – az adott, eredetileg mozgásban lévő jelenet az állókép esztétikájának megfelelő újrendezése volt a feladat.

A fényképezett jeleneteket, a beállításokat, pózokat a színész, a darab rendezője és a fényképész közösen állították be, melynek eredményeként egy sajátos kép jött létre, mely utal ugyan a színészre, a darabbéli szerepére, a korabeli színészi gesztuskészletre [...], de semmiképp sem tekinthető a megvalósult előadás valamiféle dokumentumának.²²

A portrék és jelenetek tehát jellemzően az üvegfalú műtermekben (esetleg a szabadban) készültek, a század utolsó harmadától azonban, a világítástechnika fejlődésével, a színpadi fotózás is megindult. Kincses szerint a világon az első színpadi fotót 1872-ben készítették, 1880-ban New Yorkban pedig már teljes színpadképet rögzítettek fényérzékeny lemezen. Egy hasonló esetről tudósított 1885-ben a Fényképészeti Lapok is, *Fényképezés villanyfénynél* címmel:

[a] sanfranciskói Baldwin-féle színházban, előadás közben, a nézőhely villanyfénynél vétetett le, hogy minden jelen volt néző belépti jegye alapján egy-egy képet kaphasson. A villanyfény három pontról sugárzott a színpadról és pedig olyan nagy hatással, hogy a nők legyezőjükkal, a férfiak pedig kalap-

¹⁹ KINCSES, *A színház...*, i. m., 10.

²⁰ L. pl. Lenhard E. ügynöksége 1870-ben, amikor egy hamburgi daltársulathoz keresett magyar dalokat előadó énekesnőt, azt kérte, hogy „a jelentkezők küldjék be fényképes arcképeiket.” *A Színpad* 1870. jan. 10., 16., idézi KINCSES, *A színház...*, i. m., 11.

²¹ *Fényképészeti Lapok* 2(1883)/2, 30.

²² KINCSES, *A színház...*, i. m., 12.

jukkal voltak kénytelenek elfödni szemüket a vakító fény hatása elől. Az el nem fődött arcok tisztán kivehetők a fényképen.²³

Magyarországon az első színpadon készült felvétel 1890-re datálható:²⁴ ez nem más, mint a hivatásos magyar színjátszás centenáriumi díszelőadásán bemutatott apoteózis utolsó jelenete. A kép metszetként átrajzolva megjelent a Vasárnapi Ujságban is „Az első magyar előadás apoteózisá”-nak végső jelenete képaláírással és a következő megjegyzéssel: „J. G.-nek a színpadon fölvetett fényképe után”.²⁵ Szalisznyó Lilla leírása alapján azt a jelenetet örökítette meg a fényképész, amikor Az úttörőkben, Váradi Antal alkalmi darabjában „a színpad elülső részén a színtársulat és a színjátszást támogató nemesek állnak, a mögöttük lévő lépcsőszerű emelvényen pedig az allegorikus alakok.”²⁶

Két évvel később, 1892-ben, az erdélyi magyar hivatásos színjátszásnak a kolozsvári színházban megtartott centenáriuma egyik kiemelt mozzanata két élőkép bemutatása volt, ezekről is készült színpadkép. A Vasárnapi Ujság közölte őket,²⁷ majd pedig bekerültek a kolozsvári centenárium után kiadott emlékkönyvbe. A kép elkészítéséhez természetesen a technikai feltételekre is szükség volt, a kolozsvári ünnepség alatt a helyi színházban először használtak villanyvilágítást, a színpadot, sőt, a színház előtti teret is Budapestről kölcsönként reflektorok segítségével világították ki. Az új világítás nemcsak a fényképezést tette lehetővé, hanem minden bizonnyal egészen újfajta vizuális élményt kínált, erről a centenáriumról tudósítók mellett a színházlátogatók is beszámoltak. Az ünnepség lejártával az Ellenzék című napilap egy olvasója jelezte, hogy állandósítani kellene a villanyvilágítást, hiszen nemcsak olcsóbb és biztonságosabb a légszesznél, de „tisztább és szebb, tehát a közönségre nézve az előadás tetszetősebb, látványosabb: különösen képleteket lehet gyönyörűen bemutatni villanyfény mellett, mint a legutóbb is láttuk.”²⁸

²³ Fényképészeti Lapok 4(1885)/4, 82.

²⁴ Uo. 21.

²⁵ Vasárnapi Ujság 1890/45, nov. 9., 732.

²⁶ SZALISZNYÓ Lilla, „Mértéket vettem Kelemen László úrnak a lábáról”. Három alkalmi színmű a magyar színjátszás úttörőinek emlékére, Irodalomtörténet 96(2015)/3, 287, 48. láb.

²⁷ Vasárnapi Ujság 1892. nov. 27., 824.

²⁸ Ellenzék 1892. nov. 22.

Az élőképekről korábban már írtam részletesen,²⁹ most csupán egyetlen információval egészítem ki. A kolozsvári sajtóból tudjuk, hogy a centenáriumi rendező bizottság hirdetés útján keresett olyan festményt, amely Zrínyi kirohanását ábrázolja.³⁰ Arról viszont már nem írnak, hogy rendelkezett-e Kolozsvár valamely lakosa ilyen Zrínyi-képpel, és ha igen, milyen volt az ikonográfiája. Azt viszont valószínűsíthetjük, hogy az eskü-jelenethez rendelkeztek ilyennel. Papp Júlia *„Végy társadnak a harcza...” A vitéz szigetvári nő(k) a 19. századi képzőművészetben* című tanulmányában ismerteti Rohn Alajos *Zrínyi esküje* című, Vízkelety Béla festménye nyomán készített litográfiáját, „mely az 1860. április 3-án a pesti Nemzeti Színházban a horvátországi éhínségben szenvedők javára a hazai arisztokrácia által rendezett jótékonyági előadás egyik – Körner Zrínyi-drámája nyomán beállított – élőképet örökítette meg”.³¹ Ez lehetett a kolozsvári jelenet élőképe, a hasonlóság ugyanis (ahogy ezt Papp is írja) valóban nagyon erős. A Rohn-féle *Zrínyi esküje* színnyomatú műlapot az előfizetési felhívások úgy hirdetik, hogy „egészen hiven a színpadi ábrázolás szerint készül”, több mint 30 főrendű hazafi és honleány arcképével, Simonyi Antal fényképész portréfotóinak felhasználásával.³² A *Zrínyi kirohanása* élőképnek tehát nem találtam meg az ikonográfiai előzményét, azt azonban feltételezhetjük, hogy az 1860-as esküjelenetet ábrázoló litográfiát ismerték a szervezők, akár valamelyikük birtokában is lehetett egy példány. Ez egyben a médiumváltásokra és a médiumok közötti párbeszédre is kiváló példa: színpadi élőképből (műtermi) fényképek alapján készített festmény és litográfia, majd újra színpadi élőkép, végül pedig fotográfia lett.

A centenáriumi *Emlékkönyv* képei

A színházi centenáriumi egyik összegző és lezáró (illetve nem utolsósorban megvásárolható, hazavihető) terméke – ahogy ez írói centenáriumok

²⁹ SZABÓ-REZNEK Eszter, *Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepein*, Korall 69(2017), 46–67.

³⁰ Ellenzék 1892. okt. 12.

³¹ PAPP Júlia, *„Végy társadnak a harcza...” A vitéz szigetvári nő(k) a 19. századi képzőművészetben*, Művészettörténeti Értesítő 66(2017)/1, 35–51.

³² Ld. pl. Nefejejs 1860. márc. 13.

esetében is szokás volt³³ – az 1893-ban gazdag képanyaggal kiadott, Hegyesy Vilmos által szerkesztett *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kiadvány. A kötetben van a színjátszás és színház történetét áttekintő tanulmány, valamint az ünnep szervezését és egyes mozzanatait összefoglaló írás is. Mindehhez – a retrospektív elbeszélésen túl – nem fűz új értelmezéseket, inkább csupán rendszerezi az eseményeket, információkat. Sorra számbaveszi és röviden leírja az egyes mozzanatokot az emléktáblától az előképeken át a jelentősebb résztvevőig. Éppen úgy, ahogy az ünnepegről tudósító napisajtóban, az *Emlékkönyvben* is az intézménytörténetnek egy hangsúlyozottabb gazdaságtörténeti aspektusa kerül előtérbe – azaz az intézmény támogatásának története, vezetésének stratégiái. Mivel a centenárium szervezőinek nem volt rejtett szándéka a színház stabilitásának megvalósítása, ami ebben az esetben a teljes állami kezelésbe vételt jelentette, érthető a gazdasági vonatkozások kidomborítása. Az *Emlékkönyvben* is közlik a centenárium alatt érkezett adományokat, de az ekkor aktuálisá vált állami kezelés irányába tett lépésekről is írnak, a *Zárszóban* pedig, mindezt megerősítő gesztussal, felsorolják a kolozsvári színjátszás és színház legfontosabb támogatóit a kezdetektől 1892-ig; a kronológiát csupán az bontja meg, hogy az első, kiemelt helyen I. Ferencz József szerepel – ennek okáról lennebb esik részletesebben szó. A támogatók egy része nemcsak szövegszerűen jelenik meg a kötetben, hanem portréik is láthatók.

Az album vizuális anyagának legnagyobb része nem Veress – bár ekkor még élt –, hanem a szintén kolozsvári Dunky fivérek műtermében készült, amiket aztán Budapesten sokszorosítottak ún. fénynyomatú technikával, Divald Károly fiainak fényképészeti műintézetében.³⁴ A kolozsvári centenárium idején mind a sajtó beszédmódjára, mind az ünnepi beszédekre jellemző volt a múlt és jelen közötti ingázás, az idősíkok váltakozása, vagy esetenként éppen összemosása. A diszkurzív szinten túl a

³³ Lásd például a magyar írói centenáriumok előképeinek tekinthető Kazinczy-ünnepség után kiadott könyvet: *Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről*, Pest, MTA kiadása, Emich Gusztáv nyomtatása, 1859.

³⁴ Kolozsvári Állami Levéltár/Arhivele Naționale direcția județeană Cluj (a továbbiakban KÁL), Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 2. és 6. A könyvre való előfizetési felhívásban kezdetben 1,20 forintban szabták meg az árát, később azonban rájöttek, hogy az előállítás költségeinek fedezéséhez ez túl kevés, és felemelték 1,50 forintra. Néhány gazdasági adat: nagyjából 450 előfizetője volt, a kolozsvári fényképészek, Dunkyék számlája 110 forint volt, míg Divald Károlynak 499,51 forintot kellett fizetni. Uo., ff. 44.

könyv képanyaga is erőteljesen rájátszik erre a sajátos ünnepi időre, amelyben az elmúlt száz év egyetlen oldalon megjelenhet.

A könyvet I. Ferenc József portréja nyitja³⁵ – így mintegy védnöki pozícióba helyezi az uralkodót –, ezt Koller Károly tanár utódai, császári és királyi udvari fényképészek készítettek nem sokkal korábban, és engedték át Divaldéknak sokszorosításra.³⁶ Ezután következik Groisz Gusztáv rövid bevezetője, mely szoroson reflektálva a kötetben elfoglalt helyére, azon túl, hogy röviden utal az állami támogatás szükségességére,³⁷ a királyt dicsőíti. Felidézi a magyar történelem kiemelkedő, a nemzet dicsőségét megalapozó és erősítő vezetőit, királyait. Árpád fejedelem, Szent István és Mátyás király után a „nemzetek sorsát intéző örök hatalom [...] nekünk, a most élő nemzedéknek is adott egy nagy Királyt!” Groisz ezek után Ferenc József színháztámogató szerepét domborítja ki, felruházva őt a jó Király állandó jelzővel:

Az idők mostohasága már-már lerombolni volt kész az 1792. nov. 11-i eszme alkotását, midőn a nemzet nyelvének és kulturájának szolgálatára hívatott magyar színművészet első állandó otthonának, a kolozsvári nemzeti színháznak életét menté meg a jó Király, vállalkozván annak anyagi támogatására s új életet biztosítván annak számára az által, hogy királyi tényével megerősíté az ősök buzgalma által létesített intézmény fenntartásának szükségessége iránti hitet. Igen, a jó Király 1870-től kezdve szakadatlanul érezte atyai jóságát nemzeti színházunkkal, 23 év alatt 460000 frtot bocsátván rendelkezésre [...].³⁸

³⁵ Érdekes módon a királyné arcképét nem tették be a kiadványba, annak ellenére, hogy 1870-ben az ő nevében kapta meg a színház azt a segílyt, ami attól az évtől rendszeres, a centenárium idején is megkapott éves szubvencióvá vált. Erre az a levél adhat magyarázatot, amit Budapestről kaptak a szervezők, amikor a színház állami kezelés alá vétele ügyében feliratot terveztek küldeni az uralkodónak. Tankovich József azt tanácsolta, hogy az okmányt csak a királynak címezzék, a királynét csupán említsék meg, mert igaz, hogy legelső alkalommal a segíly az ő nevében küldetett, de azóta mint fejedelmi szubvenció, az udvartartás költségvetéséből jön (a Belügyminisztérium jóváhagyásával). KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 117.

³⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 196.

³⁷ A hivatásos színjátszás kezdetén már tisztába voltak azzal, hogy „a kitűzött szent cél a magára hagyott társadalom által nem közelíthető meg, hanem a nemzet egészének: az államnak kötelessége segítségre jönni, meghozni az áldozatot a nemzeti nyelv, nemzeti kultúra oltárára.” *Emlékkönyv...*, i. m., 5.

³⁸ Uo., 6–7.

A bevezető a királynak intézett köszönettel zárul. Ezután következik Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színház története (1792–1821)* című írása, amely a hivatásos színjátszás elindulásának közvetlen előzményeitől kezdve a kőszínház megnyitásáig tartó időszakot tárgyalja. A kolozsvári professzionális színjátszás száz évvel korábbi kezdetének szöveges felidézését vizuálisan kiegészíti és a kettős ünnepet hangsúlyozza a tanulmányba beékelődő Katona-portré, alatta pedig az 1892. november 10-i *Bánk bán*-előadás néhány szereplőjét látjuk jelmezben: Hunyady Margitot Gertrudisként, Szerémy Gizellát Melindaként, E. Kovács Gyulát pedig Bánk bánként.³⁹ Ferenczi színház-története után Teleki Józsefnek az 1841/43-as országgyűlésen megfogalmazott, a kolozsvári színház támogatását is érintő, de az országgyűlés berekesztése miatt szentesítés nélkül maradt törvényjavaslata, illetve az ebből alkotott törvénycikk olvasható (előbbit magyarul, utóbbit latinul).

A szöveg-kép-szöveg váltakozást betartva, ezek után gr. Béldi Ákosné gr. Bethlen Emma portréja következik, aki a centenáriumon bemutatott két élőkép megvalósításában, szereplőinek toborzásában aktív szerepet vállalt. Ez vizuálisan is megjelenik, a grófné portréja alatt két kis, műteremben fotózott csoportképet látunk az élőképek női szereplőivel, ahhoz a pózhoz hasonlóan, ahogy a *Zrínyi esküje* képen álltak.⁴⁰ Ezután az *Emlékkönyv* szerkesztőjének, Hegyesy Vilmosnak *A Tegnap és a Ma* című írása következik, amely az 1841/43-as országgyűléstől kezdve tárgyalja az intézménytörténetet, a támogatási és vezetési formákat, stratégiákat állítva középpontba. Beszél a társulatok váltakozásáról, az épület javításairól és újításairól, adományokról, valamint az állandósítási törekvésekről. Azaz a jelen egyik legégetőbb problémája felől idézi fel a múltat, a színház fenntartásának történetét vázolja fel. A szöveget megtörő képes oldalon mindezzel dialógusban a színjátszás kezdeti támogatói láthatók a közelmúlt intendánsai mellett: id. báró Wesselényi Miklós, báró Bánffy György, gróf Esterházy Kálmán, Korbuly Bogdán és Bölöni József. Az első három az arisztokrata színház-támogatást képviseli: Wesselényi és Bánffy a kolozsvári színjátszás kezdeti időszakában vállalt kiemelkedő szerepet, Esterházy az 1880-as évek második felében lett a színház intendánsa. Bölöni József földbirtokos egészen a centenáriumot megelőző néhány hétig látta el az intendánsi feladatokat, majd egy belső konfliktus

³⁹ A képeket tartalmazó oldalak számozatlanok.

⁴⁰ Az első kép szereplői br. Wesselényi Béláné Zrínyiné szerepében, br. Szentkereszty Emma és gr. Béldi Zsófia. A második képen gr. Bethlen Vilma, gr. Bethlen Mária, gr. Béldi Emma, gr. Béldi Zsófia és gr. Bethlen Tima látható.

miatt lemondott. Korbuly Bogdán, a kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár igazgatója a nem nemesi származású, gazdasági elit mecénatúráját képviseli. Az 1870-es évek közepén a színház intendánsa volt, ebben az időszakban saját vagyonából fedezte a deficitet, felépíttette a nyári színházat, érdemeiért 1879-ben nemesi címet kapott a királytól.⁴¹

Hegyesy Vilmos írása a jelenbe vezetett, az *Emlékkönyv* következő egysége pedig magáról a jubileumról szól. Elsőként Jókai Mór portréját látjuk, alatta két jelmezes fénykép egy-egy Jókai-darabbeli szereplőről: Maróthy Margit mint Ingoli a *Könyves Kálmán*ból és K. Gerő Lina mint a *Fekete gyémántok* Évája. Nem véletlenül került ide Jókai portréja, ugyanis a következő oldalon az általa írt és a centenáriumi díszelőadáson előadott *Prológ* szövege következik, majd egy műtermi csoportkép az élőkép összes női résztvevőjével. Ezután teljes egészében közlik Ferenczi Zoltánnak az ünnepre írott alkalmi drámáját. A *Száz év előtt* szövegébe ékelődő színészportrék esetében is az említett egyidejű egyidejűtlenségnek lehetünk tanúi. A képeken egyszerre látjuk az 1792-es társulat tagjait és a folyamatos színjátszó hagyomány eredményeként az ő utódaiknak számító színészeket, akik száz évvel később, 1892-ben Kolozsvárra szerződtek. Így egymásra vetítődik Fejér Rozália és Maróthy Margit, Kótsi Patkó és Ráthonyi Ákos, Fejér János és Gál Gyula. Egy évszázaddal később már nem a Rhédey palota báltermében vagy egyéb alkalmi játszóhelyeken állnak a közönség elé az utódok, hanem abban a színházépületben, amelynek megépítése – a centenárium által elmondani kívánt elbeszélés szerint – egyes következménye volt a Fejér-féle társulat megalakulásának. Az egymásra vetítéssel átöröklődik az ars poetica és a nehéz időszak átvészeléséhez szükséges kitartás is: vagyis bátorító üzenetté válhat az anyagi gondokkal küzdő és adminisztratív átalakítás – állami kezelés – mellett érvelő színház számára.

Ezek után az ünnepségnek és rendezésének részletei következnek. A kolozsvári újságolvasók mindezt részletesen végigkövethették az ünnepséget megelőzően, ugyanis mind a *Kolozsvár*, mind az *Ellenzék* című napilap részletesen tudósított az előkészületekről, közölte a tagok névsorát, a meghívók szövegét (ahogy azt az *Emlékkönyv* is teszi), illetve összefoglalta a szervező bizottság ülésein elhangzottakat.⁴² A jubileumi ünnepséget tárgyaló rész szorosán végigköveti a két nap eseményeit, közli

⁴¹ Hegyesy szövegét illusztrálja a Farkas utcai színházról készült fotó is. Uo., 49.

⁴² Ezekre utal vissza az *Emlékkönyv* szerkesztője, amikor az előkészületek és az ünnepség részletes leírásáért az olvasók figyelmébe ajánlja a napilapok 1892. szeptember–decemberi számait. Uo., 84.

Gyarmathy Miklósnak az emléktábla leleplezésekor elhangzott beszédét – amit különben a Kolozsvár is lehozott 1892. november 11-i számában.

A kötet utolsó két szövegébe illesztették a *Zrínyi kirohanását* és *Zrínyi halálát* bemutató két, színpadon készült előképet (itt jegyezném meg, hogy ezekre is érvényes az egyidejű egyidejűtlenség: a színházpártoló műkedvelő arisztokraták 1821-es *Zrínyi*-előadását idézik meg, a szereplőket pedig hangsúlyosan a színházat már a kezdetektől támogató arisztokrata családok leszármazottai közül válogatták, így egyszerre jeleníteték meg önmagukat, őseiket és a nemességet). Valamint az ünnep szervezőinek portréi is itt láthatók (köztük gr. Bethlen Gábor, gr. Béli Ákos, Albach Géza polgármester, Gyarmathy Miklós, Ferenczi Zoltán, Hegyesy Vilmos, az *Emlékkönyv* szerkesztője, gr. Bethlen Bálint, aki Béli Diné mellett részt vett az előképek megszervezésében, végül pedig Ditrói Mór vállalkozó igazgató, felesége, Eibenschütz Mari, Jókai *Prológjának* szavalója, Káldy Gyula karmester, Müller Ottó karnagy). Ezek a fotók, bár egymás mellé kerültek az erdélyi arisztokrácia tagjai és a városi polgárság, élesen elkülönültek egymástól öltözetük által.

*

Mútermi, jelmezes színészportrék, az erdélyi arisztokrácia képviselőinek portréi, színpadon, villanyvilágításnál készített fotók – mindezeket magában foglalta az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriuma után kiadott *Emlékkönyv*. Különböző képtípusok, különböző technikai feltételeket igénylő fotók kaptak helyet a kötetben, melynek jelentősége azonban túlmutat ezen a technikai és műfaji diverzitáson. Szó szerint leképezte azt a sajátos ünnepi időt, ami a centenáriumról szóló tudósítások alapján rekonstruálható: vizuálisan is egymás mellett jelentek meg a színház száz évvel korábbi támogatói és száz évvel későbbi leszármazottai, miközben a színészek sem csupán az 1892-es társulatot jelenítették meg, hanem őseiket is, az első erdélyi hivatásos társulat tagjait. Végül pedig, bár az albumban expliciten nem jelenik meg, de fontos hozzátenni az előképet, Veress Ferencet, gr. Mikó Imrét, és a színház támogatására készült fényképet is.